

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

สิทธิของผู้ต้องขังเพื่อการได้รับการช่วยเหลือทางกระบวนการยุติธรรม
: ศึกษากรณีผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงสงขลา

Participatory Action Research to explore the rights of Inmates to the Legal Aid
: Case Study of Female Inmates in Songkhla Womens' Correctional Centre.

หัวหน้าโครงการวิจัย

นายวศิน สุวรรณรัตน์

ผู้ร่วมวิจัย

นางอัจฉรา จันทน์เสนะ

นายมงคล มาลยารม

ผู้ช่วยนักวิจัย

นางสาวกรแก้ว ไกรแก้ว

นางสาวฐิติรัชต์ ไม้เรียง

402.55.A5

5

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

ความสำคัญของปัญหาและวัตถุประสงค์

ในสภาวะการณ์ปัจจุบัน ปัญหาของผู้กระทำความผิดหญิงที่ถูกจับกุมเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมมีจำนวนเพิ่มสูงขึ้นกว่าเมื่อครั้งอดีตด้วยมูลเหตุจูงใจในการกระทำความผิดที่แตกต่างกันไป และเมื่อผู้กระทำผิดดังกล่าวเข้าสู่การดำเนินคดีตามกระบวนการยุติธรรมโดยเฉพาะการเข้าไปอยู่ในทัณฑสถานหญิง ไม่ว่าจะอยู่ในชั้นก่อนฟ้องคดีแล้วไม่ได้รับการประกันตัวหรืออยู่ในชั้นฟ้องคดีแล้ว ตลอดจนศาลมีคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุกก็ตาม เมื่อผู้กระทำความผิดเข้าไปอยู่ในทัณฑสถานผู้นั้นก็จะขาดซึ่งอิสรภาพและโอกาสที่จะปรึกษาในการดำเนินคดีหรือเรื่องอื่น ๆ ซึ่งจะทำให้บุคคลเหล่านี้ขาดไปซึ่งสิทธิบางอย่างที่ควรจะได้หรือควรจะมี อาทิ สิทธิต่าง ๆ ที่ควรทราบ ณ ขณะจับกุม ขั้นตอนการต่อสู้คดีในกระบวนการยุติธรรม การขอประกันตัว ตลอดจนเสร็จสิ้นกระบวนการในชั้นศาล ดังนั้น การศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้จึงเกิดขึ้นภายใต้กรอบแนวคิดของการเป็นที่พึ่งทางความรู้ในการช่วยเหลือผู้ต้องขังหญิง โดยการให้องค์ความรู้ด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินคดีตามกระบวนการยุติธรรม การให้องค์ความรู้ด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และการให้องค์ความรู้ทั่วไปที่นำไปใช้ได้อย่างเกิดประโยชน์ภายหลังจากการได้รับการปล่อยตัว เมื่อผู้ต้องขังหญิงได้รับองค์ความรู้ในเบื้องต้นแล้ว กระบวนการต่อไป คือ การให้คำแนะนำเป็นรายบุคคลเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเชิงลึกเพื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์เหตุและผลของการถูกดำเนินคดี อันจะนำมาสู่กระบวนการให้ความช่วยเหลือในส่วนของการดำเนินคดีโดยผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายโดยการร้องขอ

ขั้นตอนทั้งหมดนี้จะเป็นแนวทางสู่การวิเคราะห์ข้อมูลในเรื่องของสิทธิผู้ต้องขังตามกระบวนการยุติธรรมและการเยียวยาผู้เสียหายที่เกี่ยวข้องและนำไปสู่แนวทางการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงและมาตรการที่มีใช้การคุมขังสำหรับผู้กระทำความผิดหญิง อันต้องตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่ตั้งไว้ กล่าวคือ 1) ให้องค์ความรู้ด้านกฎหมายและด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องต่อผู้ต้องขังหญิง 2) เพื่อให้คำปรึกษาในข้อสงสัยทางกฎหมาย กระบวนการดำเนินคดีเป็นรายบุคคล 3) เพื่อให้ความช่วยเหลือด้านกระบวนการยุติธรรมโดยการร้องขอ เพื่อให้ผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายช่วยดำเนินการในรูปคดี 4) เพื่อพัฒนาแนวทางการให้ความช่วยเหลือต่อผู้ต้องขังภายใต้กรอบการได้รับสิทธิการช่วยเหลือทางกระบวนการยุติธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ 5) เพื่อพัฒนารูปแบบการให้องค์ความรู้ด้านกฎหมายและด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องต่อผู้ต้องขังหญิง 6) เพื่อพัฒนารูปแบบการให้คำปรึกษาในข้อสงสัยทางกฎหมาย กระบวนการดำเนินคดีเป็นรายบุคคล และ 7) เพื่อพัฒนารูปแบบการให้ความช่วยเหลือด้านคดีโดยผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมาย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อเก็บข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการดำเนินกิจกรรม 3 รูปแบบ กล่าวคือ

การดำเนินวิจัยรูปแบบที่ 1 เป็นการให้องค์ความรู้ด้านกฎหมายโดยคณาจารย์คณะนิติศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมาย รวมถึงตำรวจ อัยการ ผู้พิพากษา ซึ่งร่วมกันให้องค์ความรู้ด้านกฎหมายและความรู้อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องต่อผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงสงขลา ทั้งนี้ การให้องค์ความรู้ด้านกฎหมายมีรูปแบบการบรรยายเป็นหลัก โดยผู้ต้องขังหญิงสามารถซักถามและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นภายหลังการบรรยายเสร็จสิ้นลง ทั้งนี้ เนื่องด้วยเนื้อหาของกฎหมายมีมากมายและถูกจำแนกเป็นหลายประเภท ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงดำเนินการคัดเลือกหัวข้อการให้องค์ความรู้โดยเรียงลำดับตามความสำคัญขององค์ความรู้และการนำไปใช้ประโยชน์เป็นหลัก ซึ่งหัวข้อที่เกี่ยวกับขั้นตอนกระบวนการยุติธรรมเป็นเรื่องที่ผู้ต้องขังขาดองค์ความรู้มากที่สุด อันเป็นสาเหตุหลักของการไม่ได้รับสิทธิทางกฎหมายตามที่ควรจะเป็น นอกจากนี้ ภายหลังจากเสร็จสิ้นการบรรยายแต่ละครั้งผู้ต้องขังที่เข้าร่วมรับฟังมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและซักถามข้อสงสัยโดยละเอียด ซึ่งการให้องค์ความรู้เรื่องขั้นตอนกระบวนการยุติธรรมทางกฎหมายโดยเจ้าพนักงานตำรวจ อัยการ ผู้พิพากษา พร้อมกันในคราวเดียวแสดงให้เห็นว่าผู้ต้องขังได้รับองค์ความรู้อย่างครบถ้วนและสามารถเรียงลำดับขั้นตอนของกระบวนการยุติธรรมได้ชัดเจนถูกต้องมากยิ่งขึ้นและคำถามที่มีอยู่ในใจได้หมดสิ้นไปจากการตอบข้อซักถามโดยผู้ปฏิบัติงานตรง

การดำเนินวิจัยรูปแบบการให้องค์ความรู้ด้านกฎหมายเป็นการบูรณาการโดยการนำองค์ความรู้ทางกฎหมายของนักศึกษาคณะนิติศาสตร์รวมเข้ากับกิจกรรมสันทนาการ ซึ่งจะเน้นความสนุกสนานและความบันเทิงแต่แฝงไว้ด้วยองค์ความรู้ทางกฎหมาย กิจกรรมนี้ทำให้ผู้ต้องขังที่เข้าร่วมรู้สึกผ่อนคลาย มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมรูปแบบที่แตกต่างกันไป อาทิ กิจกรรมการละเล่นเทวดาบอกข้าว โดยผู้ต้องขังหญิงต้องนำทักษะด้านต่าง ๆ รวมถึงข้อมูลทางกฎหมายบอกต่อไปยังเพื่อนผู้ต้องขังในกลุ่มของตนเองให้ถูกต้องมากที่สุด นอกเหนือจากผู้ต้องขังหญิงที่เข้าร่วมกิจกรรมจะได้รับองค์ความรู้ทางกฎหมายความแล้ว ผู้ต้องขังหญิงยังได้รับความสนุกสนานและกระตุ้นความต้องการเข้าร่วมกิจกรรมครั้งต่อไปมากยิ่งขึ้น

การดำเนินวิจัยรูปแบบที่ 2 เป็นการให้คำปรึกษากฎหมายเป็นการเฉพาะรายอันเป็นการดำเนินงานภายใต้หลักของสิทธิในได้รับการช่วยเหลือทางกระบวนการยุติธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง มีรูปแบบการดำเนินกิจกรรมโดยการให้ผู้วิจัยและทนายความเป็นผู้ให้คำปรึกษาด้านกฎหมายแก่ผู้ต้องขังหญิงเป็นการเฉพาะรายอย่างละเอียด มีผู้ต้องขังหญิงช่วยงานเป็นผู้นำผู้ต้องขังหญิงรายอื่น ๆ ที่มีข้อสงสัยทางกฎหมายและทางคดีความมารับฟังพร้อมซักถามแต่ละกรณีแตกต่างกันไป รูปแบบกิจกรรมดังกล่าวเป็นการเข้าถึงข้อสงสัยทางกฎหมายและทางคดีของผู้ต้องขังเชิงลึกและสามารถให้รายละเอียดได้ชัดเจนและตอบสนองความต้องการได้มากที่สุด จากการดำเนินงานให้คำปรึกษากฎหมายเป็นการเฉพาะราย ปรากฏว่ามีผู้ต้องขังหญิงให้ความสนใจเข้ามาขอคำปรึกษา

มากเกินไปกว่าจำนวนเป้าหมายที่กำหนดไว้ทุกครั้ง ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดรูปแบบให้ผู้ต้องขังหญิงช่วยงานจำนวน 4 ราย นำเอกสารที่ผู้ต้องขังหญิงได้บันทึกข้อสงสัยมาส่งมอบให้ผู้ให้คำปรึกษาไว้ก่อนเพื่อที่จะจัดลำดับการเข้ารับฟังการให้คำปรึกษาของแต่ละรายในคราวถัดไป

จากการขอรับฟังคำปรึกษากฎหมายเฉพาะราย ผู้วิจัยพบว่า ความกังวลของผู้ต้องขังหญิงส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากความไม่เข้าใจในเนื้อหาของกระบวนการดำเนินคดีตามกฎหมาย นับแต่การเริ่มถูกจับกุมและมีผลต่อเนื่องไปจนถึงกระบวนการดำเนินคดีในชั้นศาล ซึ่งตัวอย่างคำถามที่ผู้ต้องขังหญิงต้องการทราบมีดังต่อไปนี้

- 1) หากผู้ถูกจับกุมในคดีอาชญากรรมได้ให้การช่วยเหลือเจ้าพนักงานตำรวจขยายผลการจับกุม การกระทำดังกล่าวจะมีผลต่อการพิจารณาคดีในชั้นศาลอย่างไรบ้าง
- 2) ในกระบวนการจับกุม เหตุใดผู้ต้องขังจึงได้รับเพียงการแจ้งข้อกล่าวหาแต่ไม่ได้รับแจ้งถึงสิทธิที่ควรได้รับ
- 3) ระหว่างการพิจารณาคดีในศาลชั้นต้น ผู้ต้องขังควรรับสารภาพเพื่อแลกเปลี่ยนกับการได้รับสิทธิการทำพิกโทษได้เร็วขึ้นหรือไม่
- 4) ภายหลังผลการตัดสินในชั้นอุทธรณ์ ผู้ต้องขังสามารถฎีกาได้อีกหรือไม่
- 5) เหตุใดวิธีการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่รัฐจึงไม่เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด เช่น การปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิดที่เป็นหญิง

การดำเนินวิจัยรูปแบบที่ 3 การให้ความช่วยเหลือด้านกระบวนการยุติธรรมโดยการร้องขอ ผู้วิจัยและผู้ปรึกษากฎหมายได้ดำเนินการเข้าพบผู้ต้องขังหญิง ณ ทัดสถานหญิงสงขลา เพื่อพูดคุย สอบข้อเท็จจริงรับทราบปัญหา และให้การช่วยเหลือในทางคดีความแก่ผู้ต้องขังหญิงในเรื่องรูปคดี จำนวน 5 กรณีศึกษา จากผู้ต้องขังหญิงที่ร้องขอซึ่งมีความประสงค์รับความช่วยเหลือแตกต่างกันไป ผู้วิจัยพบว่า ผู้ต้องขังหญิงขาดทนายความเพื่อปรึกษาหารือในระดับหนึ่งโดยเฉพาะกรณีก่อนฟ้องเพราะกฎหมายไม่ได้บังคับให้รัฐจัดหาทนายความให้ จึงทำให้แนวทางการดำเนินคดีอาจไม่เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องและที่ควรจะเป็น

สรุปผลการวิจัย

- 1) การให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านกฎหมายและด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องต่อผู้ต้องขังหญิง จากการศึกษาวิจัยด้วยการให้ความรู้ความเข้าใจ จำนวน ๑๘ ครั้ง ผู้วิจัยพบว่า ผู้ต้องขังหญิงมีพื้นฐานความรู้ด้านกฎหมายน้อยมาก ซึ่งส่งผลต่อโอกาสและช่องทางในการตัดสินใจดำเนินการเกี่ยวกับคดีของตน ขาดโอกาสในการได้รับคำปรึกษาแนะนำช่วยเหลือทางคดีอย่างถูกต้อง รวมถึงมีปัญหาและอุปสรรคในโอกาสที่จะได้รับการช่วยเหลือในทางคดี

- 2) การให้คำปรึกษาในข้อสงสัยทางกฎหมายเกี่ยวกับกระบวนการดำเนินคดีเป็นรายบุคคล จากการที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการให้คำปรึกษาแก่ผู้ต้องขังหญิงจำนวน ๓๖ ราย คณะผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยว่า ผู้ต้องขังไม่มั่นใจในการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ตำรวจไม่ว่าในชั้นจับกุมหรือชั้นสอบสวน และบางครั้งก็ไม่ทราบสิทธิของตนเองตามกฎหมายในระหว่างการสอบสวนหรือการพิจารณาคดี
- 3) การให้ความช่วยเหลือด้านกระบวนการยุติธรรมโดยการร้องขอ เพื่อให้ช่วยดำเนินการในเรื่องรูปคดี จากการดำเนินกิจกรรมตามโครงการวิจัยโดยการให้ความช่วยเหลือทางคดีเมื่อมีการร้องขอ จำนวนจำนวน 5 ราย ผู้วิจัยพบว่า ผู้ต้องขังมีความรู้สึกว่าตนเองไม่ได้รับความเป็นธรรมในชั้นเจ้าพนักงานตำรวจ นับแต่การเข้าตรวจค้น การสอบสวน ตลอดจนการตั้งข้อกล่าวหาที่หนักกว่าความเป็นจริงหรือไม่ตรงกับความจริง
- 4) เพื่อพัฒนาแนวทางการให้ความช่วยเหลือต่อผู้ต้องขังภายใต้กรอบการได้รับสิทธิช่วยเหลือทางกระบวนการยุติธรรมอย่างมีประสิทธิภาพ จากการดำเนินกิจกรรมตามโครงการสะท้อนให้เห็นว่า กระบวนการยุติธรรมของไทยยังมีช่องว่างในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งโอกาสในการเข้าถึงความรู้ด้านกฎหมายและการต่อสู้ระหว่างพิจารณาคดีของผู้ต้องขังที่เป็นคนยากจน ไม่มีความรู้ หรือไม่สามารถจ้างทนายความหรือผู้มีความเชี่ยวชาญด้านกฎหมายมาต่อสู้คดีได้ อีกทั้งการถูกจำกัดเสรีภาพในทัณฑสถานยังทำให้การเข้าถึงกฎหมายของผู้ต้องขังถูกจำกัดเพิ่มขึ้นอีกระดับหนึ่ง ด้วยเหตุปัจจัยเหล่านี้จึงนำมาสู่บทสรุปแนวทางการให้ความช่วยเหลือผู้ต้องขังในการได้รับความช่วยเหลือทางกระบวนการยุติธรรม
- 5) เพื่อพัฒนารูปแบบการให้องค์ความรู้ด้านกฎหมายและด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องต่อผู้ต้องขังหญิง จากการที่คณะผู้วิจัยได้เข้าไปให้องค์ความรู้ด้านกฎหมายและด้านอื่น ๆ ทำให้คณะผู้วิจัยเห็นว่า การจัดกิจกรรมดังกล่าวได้รับความสนใจจากผู้ต้องขังหญิงเป็นอย่างมาก กิจกรรมดังกล่าวทำให้ผู้ต้องขังหญิงมีความรู้ในทางกฎหมายมากขึ้น ทั้งกฎหมายที่เกี่ยวกับคดีที่ตนเองถูกกล่าวหา รวมถึงประเด็นอื่น ๆ แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยยังเห็นว่าเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ต้องขังมากขึ้น การจัดกิจกรรมดังกล่าวยังต้องได้รับการปรับปรุงในกระบวนการและวิธีการ เช่น กลุ่มที่ฟังการบรรยายจะต้องคัดกรองผู้ต้องขังที่อยู่ในกลุ่มที่มีพื้นฐานหรือข้อหาใกล้เคียงกันให้มาฟังร่วมกัน หรือให้สถาบันการศึกษามีส่วนร่วมในการบรรยายมากขึ้นเพราะสถาบันการศึกษาจะได้รับความน่าเชื่อถือมากกว่าหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวกับการดำเนินคดีของผู้ต้องขัง
- 6) การพัฒนารูปแบบการให้คำปรึกษาในข้อสงสัยทางกฎหมาย กระบวนการดำเนินคดีเป็นรายบุคคล จากการศึกษาวิจัยโดยใช้รูปแบบการให้คำปรึกษาเฉพาะรายแก่ผู้ต้องขังหญิง ผู้วิจัยพบว่า รูปแบบดังกล่าวเป็นประโยชน์แก่ผู้ต้องขังเป็นอย่างยิ่ง ทำให้ผู้ต้องขังสามารถนำเอาคำแนะนำที่ได้รับไปใช้ตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินคดีไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้คดีหรือรับสารภาพ แต่อย่างไรก็ตาม คณะผู้วิจัยเห็นว่า เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ต้องขังมากขึ้นจึงควรพัฒนารูปแบบการให้คำปรึกษา กล่าวคือ ควรจัดทนายความให้อยู่

ประจำที่ทัศนสถานเพื่อจะได้ให้คำปรึกษาแก่ผู้ต้องขังในการตัดสินใจดำเนินคดีไปในทางที่เหมาะสมอย่าง
ทันที่

- 7) การพัฒนารูปแบบการให้ความช่วยเหลือด้านคดีโดยผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมาย การให้ความช่วยเหลือ
ทางด้านคดีแก่ผู้ต้องขังเมื่อมีการร้องขอสามารถกระทำโดยการร้องขอให้ศาลตั้งทนายความให้เมื่อตนเองไม่
มีทนายความ (ทนายความขอแรง) ซึ่งจะต้องเป็นการร้องขอในชั้นพิจารณา คือ ตั้งแต่เมื่อมีการฟ้องจำเลย
ต่อศาลเท่านั้น แต่จากการศึกษาวิจัย พบว่า ผู้ต้องขังหญิงซึ่งอยู่ในทัศนสถานหญิงมีทั้งผู้ต้องขังที่มีการฝาก
ขังในชั้นสอบสวนและขังในระหว่างการพิจารณา ซึ่งเห็นได้ว่า ในชั้นสอบสวนนั้น ถ้าผู้ต้องขังไม่ได้รับการ
ประกันตัวก็จะคุมขังอยู่ในทัศนสถาน ซึ่งกรณีดังกล่าวนี้ผู้ศึกษาวิจัยเห็นว่า ควรดำเนินการจัดหา
ทนายความให้แก่ผู้ต้องขังที่ไม่ได้รับการประกันตัวเพื่อให้คำปรึกษาและดำเนินการในชั้นพนักงานสอบสวน
และชั้นพนักงานอัยการ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทางด้านนโยบาย

ผู้ต้องขังในทัศนสถานหญิงประกอบด้วย “ผู้ต้องขังก่อนฟ้องคดี” ซึ่งไม่ได้รับการประกันตัว (ผู้ต้องหา) และ
“ผู้ต้องขังภายหลังจากการฟ้องคดี” ตลอดจนมีคำพิพากษาเสร็จเด็ดขาดแล้ว (จำเลย) ซึ่งผู้ต้องขังเหล่านี้
จะต้องอยู่ในทัศนสถานหญิงเป็นระยะเวลาหนึ่ง เป็นระยะเวลาเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับบุคคลแต่ละคนว่าอยู่ใน
สถานะใด แต่เมื่อผู้ต้องขังได้เข้าอยู่ในทัศนสถานแล้วรัฐก็ควรมีมาตรการให้ความช่วยเหลือผู้ต้องขังเหล่านั้นให้
สามารถเข้าถึงสิทธิในการดำเนินกระบวนการยุติธรรมให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งประเด็นดังกล่าวหน่วยงาน
ที่น่าจะเป็นที่พึ่งของบุคคลเหล่านี้ได้ดี คือ องค์กรทนายความ โดยรัฐจะต้องหามาตรการให้ทนายความเข้าไปมี
ส่วนร่วมในการให้คำแนะนำแก่ผู้ต้องขังหญิงอย่างเป็นทางการ กล่าวคือ

- 1) รัฐต้องจัดให้มีทนายความประจำทัศนสถานหญิงเพื่อเป็นที่ปรึกษากฎหมายของผู้ต้องขังในทัศนสถาน
หญิง โดยเริ่มให้คำปรึกษาตั้งแต่มีการส่งตัวผู้ต้องขังหญิงเข้ามาในทัศนสถาน การจัดให้ผู้ต้องขังได้พบ
กับทนายความในทันทีจะเป็นผลดีกับตัวผู้ต้องขัง เนื่องจากผู้ต้องขังจะได้รับคำแนะนำที่ถูกต้องและ
ดำเนินคดีตามกระบวนการยุติธรรมในทิศทางที่เหมาะสมต่อไป
- 2) ในกรณีที่ผู้หญิงกระทำความผิดและไม่ได้รับการประกันตัว เมื่อเข้ามาอยู่ในทัศนสถานหญิงแล้วถ้าหญิง
นั้นไม่มีทนายความคอยช่วยเหลือไม่ว่าในชั้นพนักงานสอบสวนหรือพนักงานอัยการก็ตาม รัฐควรจัดหา
ทนายความให้กับผู้ต้องขังหญิงดังกล่าวเพื่อคอยช่วยเหลือในการดำเนินคดีในชั้นดังกล่าวจนนอกเหนือจาก
การให้คำแนะนำตามข้อ 1)

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การดำเนินโครงการวิจัยนี้นำมาซึ่งผลการศึกษาเกี่ยวกับสภาพปัญหาที่เป็นอยู่ของสิทธิของผู้ต้องขังเพื่อการได้รับความช่วยเหลือทางกระบวนการยุติธรรม จากผลการศึกษาที่ได้มาผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะให้ดำเนินโครงการวิจัยเพิ่มเติมเพื่อให้ผู้ต้องขังหญิงสามารถเข้าถึงสิทธิทางกระบวนการยุติธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ

- (1) จากผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า เมื่อผู้กระทำความผิดที่เป็นหญิงถูกจับกุมมักเกิดความกลัวในการกระทำความผิดของตนเองและความกลัวเจ้าหน้าที่รัฐเป็นทุนเดิม ประกอบกับความไม่รู้กฎหมาย จึงทำให้เกิดข้อบกพร่องของบันทึกการจับกุม ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญในการดำเนินคดีตามกฎหมาย จึงนำมาซึ่งข้อเสนอแนะในการศึกษา เรื่อง มาตรการทางกฎหมายที่รัฐควรจัดหาผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายให้กับผู้กระทำความผิดหญิงเมื่อถูกจับกุมจนนำไปสู่กระบวนการในชั้นศาล
- (2) องค์ความรู้ด้านกฎหมายควรได้รับการเผยแพร่สู่ชุมชนในรูปแบบที่เข้าถึงง่าย ไม่ซับซ้อน จึงเป็นเหตุให้สถาบันการศึกษาซึ่งเป็นองค์กรที่มุ่งเน้นการให้ความรู้เป็นสำคัญ ควรพัฒนารูปแบบการเข้าถึงกฎหมายของประชาชนโดยการบูรณาการองค์ความรู้ด้านกฎหมายของสถาบันการศึกษาเพื่อพัฒนาทางด้านกระบวนการยุติธรรม
- (3) ด้วยจำนวนผู้กระทำความผิดหญิงมีเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้ปริมาณของผู้ต้องขังหญิงมีมากเกินกว่าปริมาณการรองรับของทัณฑสถานหญิง ดังนั้น การศึกษาเพื่อการพัฒนากระบวนการดำเนินงานของทัณฑสถานโดยนำมาตราการที่มีใช้การคุมขังสำหรับผู้กระทำความผิดที่เป็นหญิงจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง